

SYNTEESITIETEEN SANASTON ERITYISPIIRTEET JA TUTKIMISEN ONGELMAT: ESIMERKKINÄ MAANTIEDE

ERIKOISKIELEN RAJAAMISEN ONGELMA

Terminologisessa¹ kirjallisuudessa on todettu, että yhtä tiettyä erikoiskiel-
tä ei ole helppo rajata tarkasti, sillä samat
sanaston elementit saattavat esiintyä useis-
sa erikoiskielissä. Rajaa ei ole helppo teh-
dä myöskään yleiskieleen. Rajankäyntiä on
pohtinut viimeksi professori Pirkko Nuoli-
järvi artikkelissaan »Yleiskielen ja erikois-
kielten raja — veteen piirretty viiva» (Term-
info 4/1999).

Tarkastelen esityksessäni maantiedettä,
jota historiatieteiden tapaan voidaan nimit-
tää synteessitieteeksi, jolla ei ole selvää te-
maattista rajausta (mm. Löytölä 1987: 26).
Esko Koivusalon (1979: 220) mukaan yleis-
kieli on sanastollisesti kaikille tuttua, lau-
serakenteeltaan yksinkertaista ja kirjakielen
mukaista kieltä. Erikoiskieli eroaa yleiskie-
lestä nimenomaan sanastollisesti, sillä sen
sanasto on pääosin tuttua vain alan ammat-
tilaisille tai harrastajille (mm. Karihalme
1997: 255). Erikoiskielet ovat aina riippu-

vaisia erikoistumattomasta yleiskielestä.
Vuorovaikutus on molemminpuolista. Eri-
koiskieli saa aineksia yleiskielestä ja yleiskie-
li erikoiskielestä (mm. Nuolijärvi 1999: 13).

Synteessitieteen kohdalla nämä rajan-
käynnit ovat terminologisen tutkimuksen
keskeinen ongelma. Rajaamisen ongelmal-
lisuuden pelkkä toteaminen ei käytännön
työssä riitä. Ero on tehtävä yleiskieleen,
jotta erikoiskielestä voidaan puhua. Ja ero
on tehtävä lähitieteisiin, jotta synteessi-
tieteen oma termistö voidaan rajata. Voidaan-
ko näitä rajoja synteessitieteen kohdalla
määritellä? Synteessitieteen osalta kysymys
on myös siitä, kuinka paljon muiden tie-
teenalojen termistöä ja yleiskielen sanastoa²
saa olla, jotta voidaan puhua erillisen eri-
koiskielen tutkimisesta. Terminologisessa
kirjallisuudessa todetaan vain, että erikois-
kielen erikoistumisaste vaihtelee. Synteessi-
tieteen erikoiskielen erikoistumisen määrit-
telystä voidaan kysyä, miten vähän erikois-
tunutta se voi olla tai miten erikoistuminen
määritellään.

Tarkoitukseni on siis esitellä synteessi-

¹ *Terminologialla* tarkoitetaan tässä tieteenalaa, joka tutkii erikoisalan termejä. Vastaavasti *termistö* tarkoittaa erikoiskielen sanastoa. Yleisessä kielenkäytössä näiden sanojen merkitykset sekoittuvat, ja esimerkiksi englannin sanalla *terminology* on molemmat merkitykset. (Haarala 1981: 13.)

² Käsitteellä *sanasto* on tässä esityksessä kaksi merkitystä. Ensinnäkin se on yläkäsite, joka kattaa sekä yleiskielisen sanaston että erikoissanaston. Toisaalta *sanasto*-termiä käytetään nimenomaan yleiskielisestä sanastosta. Erikoistuneesta sanastosta käytetään ilmausta *termistö*. Termistö muodostuu termeistä, ja termit taas ovat tietyn erikoisalan sanoja (Haarala 1981: 16).

tieteen sanastollisia erityispiirteitä. Lähtökohtana tarkastelussani on tieto, että maantieteen tieteenhistoriallinen tausta on moninainen, ja Ervastian, Kytömäen ja Paanasen (1995: 9) mukaan maantieteeseen sekoittuvat nykyäänkin lähitieteet geologia, limnologia, meteorologia ja biologia, joiden kaikkien temaattinen raja-
us on maantiedettä huomattavasti tarkempi. Tämä tausta tarjoaa terminologisesti haastavan ja lingvistiksi kiinnostavan tutkimuskohteen.

Synkronista tarkastelua täydentää tieteenalan historian ja varhaisen suomenkielisen sanaston tuntemus. Yhdessä ne tuovat esiin synteesitieteen olennaisen luonteen mutta myös monia sanastontutkimuksen ongelmia. Diakroninen lähestymistapa on tuttu leksikologialle mutta vieras terminologialle, sillä terminologinen tutkimus on perinteisesti keskittynyt teknisten ja hyvin nuorten alojen termistöihin. Tarkastelemalla maantieteen luonnetta ja tieteenhistoriaa pyrin hahmottamaan synteesitieteen terminologisen tutkimuksen ongelmien syitä ja peruslähtökohtia. Tämän jälkeen käsitellen rajankäyntiä sekä yleiskieleen että lähitieteiden erikoiskieliin. Havaintoni perustuvat 1800-luvun oppikirja-aineistoihini. Aineistoni on sanastettu suomennetuista tai suomeksi kirjoitetuista 1800-luvulla ilmestyneistä oppikirjoista. Tarkastelen aineistoani etenkin suhteessa CD-Perussanakirjaan (1997). Käsittelyni perustuu kirjalliseen käyttöön.

Esitykseni nivoutuu tekeillä olevaan väitöskirjaani, jonka aiheena on 1800-luvun suomenkielinen maantieteen sanasto. Väitöskirjani näkökulma on diakroninen. Synkroninen lähestymistapani pohjautuu pro gradu -tutkielmaani (Peltonen 1998), joka käsitteli luonnonmaantieteen suomenkielisen termistön muotoutumista ja vakiintumista. Tässä työssä tarkastelin 1800-luvun alun, 1930-luvun ja 1980- ja 1990-lukujen maantieteen sanastoa. Näkökulman

laajentaminen synkronisesta myös diakroniseen antaa terminologille perspektiiviä etenkin nykyisen erikoiskielen luonteen ymmärtämiseksi.

MAANTIETEEN TIETEENHISTORIA JA MAANTIETEELLISEN SANASTON KEHITYKSEN ALKUVAIHEET

Maantieteellistä tietoa on ollut niin kauan kuin ihminen on ollut kiinnostunut ympäristöstään. Kouluaineena maantiede kuului ensin muiden aineiden yhteydessä opetettavaan apuaineisiin. Se palveli uskonpuhdistuksen jälkeisessä Suomessa eurooppalaisen perinteen mukaisesti matematiikan, fysiikan eli luonnonopin ja taloustieteen tarpeita. 1600-luvulla maantiede vakiintui matematiikan opetuksen yhteyteen ja pääpaino oli ns. pallo-opissa, ja 1700-luvun loppupuolella maantieteestä tuli paljolti Henrik Gabriel Porthanin vaikutuksesta historian opetuksen kylkiäinen. Taustalla oli hyötyajattelun nousu, ja maantiede katsottiin tärkeäksi etenkin lisääntyvälle ulkomaankaupalle. Tämä tarkoitti etenkin alue-
maantieteen kukoistusta. (Rikkinen 1980: 88, 102–103.)

Maantieteen kehittyminen itsenäiseksi tieteenalaksi 1800-luvun lopulla muutti alan asemaa ja painotuksia. Maantieteen luonnontieteelliset sisällöt painottuivat, ja sidos historiaan höltyi. (Tiitta 1999: 277–278.) Ennen tieteenalan itsenäistymistä alkoivat kuitenkin kehittyä maantieteen oppikirjat. Kun maantieteen asema kouluopetuksessa kohentui 1700-luvulla, katsottiin tarpeelliseksi kirjoittaa myös erillisiä maantieteen oppikirjoja, joita käytettiin etenkin alkeisopetuksessa. Malli saatiin muualta Euroopasta. (Laine 1999: xvii.) Aluksi oppikirjat olivat ruotsinkielisiä, mutta suomentaminen tuli tarpeelliseksi 1800-luvun

alussa. Suomenkielinen maantieteen opetus siis käynnistettiin kouluissa. Näin ollen sanasto, joka jo silloin oli varhaista termistöä, luotiin suomeksi näissä oppikirjoissa.

Ensimmäinen maantieteen suomenkielinen oppikirja oli Samuel Rinta-Nikkolan käännös *Geografia* alkavillen Daniel Djurbergin paljon käytetystä oppikirjasta *Geografie för Begynnare* 1804. Käännös jäi kuitenkin käsikirjoitukseksi. Ensimmäinen painettu oppikirja ilmestyi 40 vuotta myöhemmin. Se oli August Ahlqvistin käännös *Geografia eli Maan Opas* Ludvig Stoud Platoun oppikirjasta 1844. Tämän jälkeen maantieteen oppikirjoja alkoi ilmestyä säännöllisesti, ja niitä ilmestyi 1800-luvulla jo useita kymmeniä³. Käsitteet maantiede ja maantieto eriytyivät vasta 1900-luvulla, jolloin maantieteestä tuli varsinaisesti tieteenalan nimitys ja maantiedosta kouluaiheen nimitys (Tiitta 1994: 7).

Oppikirjojen historia kertoo myös suomenkielisen maantieteen sanaston kehittymisen alkuvaiheista. Maantieteellistä sanastoa syntyi ennen 1800-lukua, kun maantieteellistä tietoa oli tarpeen kirjoittaa myös uskonnollisissa ynnä muissa kirjoituksissa. Sanasto alkoi Suomessa kehittyä ennen tieteenalan syntyä. Diakronisesta näkökulmasta ei sanaston ja termistön käsitteellinen erottaminen ole maantieteen kohdalla aivan yksiselitteistä. Kun suomenkielisen maantieteellisen sanaston kehittyminen alkoi, sanasto luotiin oppikirjoja varten, sillä oppikirjat olivat merkittävimpiä 1800-luvun maantieteellisiä julkaisuja. Tämä poikkeaa termistön ja erikoiskielen nykyisestä kehityksestä. Nykyään oppikirjat esittelevät tietyn alan termistöä. Termistö luodaan ja va-

kiinnutetaan käyttöön alan muissa julkaisuissa. (Karvonen 1995: 150.) 1800-luvulla Suomessa ei ollut muuta suomenkielistä maantiedettä, ja siksi oppikirjat toimivat termistön luojina ja vakiinnuttajina. Monille termeille oli sen sijaan olemassa jo ruotsinkielinen termi ja määritelmä, joiden vastineiksi suomenkielinen termi luotiin. Tällä perusteella jo Rinta-Nikkolan käännös on termistötyötä. Käytännössä sitä tieteenalaa, jolle Rinta-Nikkolakin suomenkielistä termistöä loi, ei ollut. Maantieteen laitos perustettiin Helsingin yliopistoon vasta vuonna 1899. Jo 1800-luvulla oli siis kyse pyrkimyksestä luoda suomeksi tietyn erikoisalan sanastoa. Varsinaisesta yhtenäisestä maantieteen termistöstä on kuitenkin vaikea puhua, koska sanasto oli hyvin vakiintumatonta⁴.

Myös vakiintumisen kriteeri on kuitenkin ongelmallinen. Uuden alan erikoissanasto on usein aluksi vakiintumatonta, ja termistötyöllä pyritään nimenomaan vakiinnuttamiseen. Tätä työtä tekivät myös 1800-luvun maantieteen oppikirjojen kääntäjät ja kirjoittajat. Termistö tarkoitettiin alusta asti opetettavaksi koululaisille, ja siksi se ylipäätään oli luotava suomeksi. Katsottiin, että jokaisen on tunnettava ainakin oman maansa maantiedettä. Käytännöllisistä syistä myös muiden maiden maantieteen tuntemus katsottiin hyödylliseksi. Maantieteen termistö sinänsä ei siis näiltä lähtökohdilta ole ammattilaisille ja alan harrastajille tarkoitettua erikoiskieltä, vaan paljolti vain erikoistunut osa yleiskielen sanastoa. Varsinaisesti tieteellistä termistöä tieteelliseen käyttöön alettiin maantieteessä luoda vasta 1900-luvun alkuvuosikymmeninä.

³ Arvioni mukaan noin 100, sillä Vaseniuksen bibliografiassa (1878–1905) oppikirjoja on 52, ja hän jättää useita lisäpainoksia mainitsematta.

⁴ Esimerkiksi aavikolle tai autiomaalle on aineistossani seuraavia nimityksiä (kronologinen järjestys): *erämaa* (yleisin), *hieta-kangas*, *sanda-korpi*, *hiekkameri*, *auhto*, *hieta-lakeus*, *hiekkalakia*, *autio-paikka*, *hieta-aawa*, *korpi*, *santa-aawa*, *hieta-aawikko*, *aawikko*, *aawikko-maa*, *hieta-meri*, *hiedikko*, *hiedikko-erämaa*, *hiedikkomaa*, *erä-alanko*, *eräkiwikko* ja *erähietikkö*.

Tällöin suuri merkitys oli J. G. Granön luomalla käsitteistöllä (Peltonen 1998: 48).

YLEISKIELEN JA SYNTEESITIETEEN ERIKOISKIELEN SUHDE

Vielä nykyäänkin maantieteen termistö on koulutradition vahvan jatkumisen takia säilynyt osaksi osana yleissivistystämme. Näin on tarkoituskin. CD-Perussanakirjassa on 108 käyttöalaltaan maantieteen termiksi määritettyä sanaa. Haaralan (1997: 25) mukaan erikoisalan termistöstä on tähän sanakirjaan otettu mukaan ne, joita käytetään joukkotiedotusvälineissä ja jotka liittyvät yleisesti kiinnostaviin asioihin. Pelkästään maantieteellinen merkitys on näistä termeistä esimerkiksi seuraavilla:

jäävirta 'maant. liikkuva virtamainen jäätikkö'; *leveysaste* 'maant. kulma-astetta vastaava pohjois-eteläsuuntainen matka maapallon pintaa'; *longitudi* 'maant. pituus(aste)'; *marskimaa* 'maant. rantatasanko, lietemaarannikko, ajoittain nousuveden peittämä'; *napapiiri* 'maant. maapallon leveyspiiri, jonka kulmaetäisyys navasta on 23,5°'; *puolipäiväpiiri* 'maant. meridiaani, pituuspiiri'; *savanni* 'maant. trooppisen vyöhykkeen kuivahko harvapuustoinen aroalue'; *suisto* 'maant. veden kuljettamasta aineksesta joen suulle kasaantunut kerrostuma, delta, suistomaa'; *tasanko* 'maant. suurehko maanpinnan alue, joka on pinnanmuodoltaan tasainen' ja *tundra* 'maant. metsärajan pohjoispuolinen puuton kasvillisuusalue'.

Nämä kaikki termit esiintyvät myös 1800-luvun aineistossani.

Raja yleiskieleen syntyy joidenkin maantieteen termien kohdalla yleiskieltä

tarkemmasta määrittelystä. Esimerkiksi *alangolla* on yleisempi merkitys 'alava maa, alanne, laakea laakso' ja maantieteen erikoismerkitys '0–200 m merenpinnan yläpuolella oleva alue' ja *ylängöllä* yleismerkitys 'laaja ylävä maa-alue, ylämaa' ja erikoismerkitys 'yli 200 m:n korkeudella merenpinnasta oleva alue'.

Toisaalta monilla sanoilla on erikoisalan oma merkitys ja yleiskielen merkitys, jotka molemmat mainitaan CD-Perussanakirjassa. Näin on esimerkiksi sanoilla *jäätikkö*, jolla on merkitykset 1) 'maant. pysyvä jäämassa napa- t. vuoristoseudulla' ja 2) 'tienpintaan tm. muodostunut liukas jää, iljanne, kaljama', *leveys*, jolla on myös kaksi merkitystä: 1) 'ulottuvuus sivu-, poikisuuntaan' ja 2) 'maant. kulmamittoina ilmaistu etäisyys päiväntasaajasta, latitudi', ja *sisämeri*, jolla on merkitykset 1) 'maant. jnk maanosan sisään työntyvä laaja, ahdasuinen valtameren lahti t. suolainen järvi' ja 2) 'kokonaan jnk valtakunnan sisällä oleva meri'.

Sanalla voi olla yleiskielisen merkityksen lisäksi myös useiden erikoisalojen merkityksiä. Esimerkiksi *pituus* on maantieteen, matematiikan, fysiikan ja urheilukielen termi ja *meridiaani* maantieteen, tähtitieteen ja maanmittauksen termi.

Monet maantieteen termit ovat niin yleiskielisiä, ettei niitä ole CD-Perussanakirjassa edes määritelty erikoisalan termeiksi. Niitä voidaan kuitenkin pitää maantieteellisen sijainnin sekä alueellisten ja paikallisten olojen määrittelyssä ja selvittelyssä keskeisinä ja siten myös maantieteen termeinä. Jo 1800-luvun aineistossani esiintyvät näistä sanoista esimerkiksi seuraavat:

aavikko 'kasviton lakeus, autiomaa', *aro* 'vars. heinää ja ruohoa kasvava puuton tasanko lauhkeassa t. subtrooppisessa vyöhykkeessä', *ekvaattori* 'päiväntä-

saaja', *etelänapa* 'maapallon akselin eteläpää', *kehäriutta* 'kehämäinen koralliriutta, atolli', *kääntöpiiri* 'pohjoisin ja eteläisin leveysaste, jolla aurinko saattaa paistaa maanpintaan kohtisuorasti', *lahdeke* 'pienehkö t. leveäsuinen lahti, lahdelma, poukama', *lumiraja* 'lumipeitteen ja paljaan maan raja; vars. vuoristossa raja, jonka kylmemmällä puolella lumipeite säilyy läpi vuoden', *niemeke* '1. (pieni) niemi. 2. uloke, kieleke.', *pakovesi* 'laskuvesi', *valtameri* 'mannerten rajoittama suuri merialue' ja *vuoristo* 'vuorinen alue, vuoriryhmä'.

Raja on silti liukuva. Eroa erikoiskielen ja yleiskielisen käytön välille on vaikea tehdä, sillä monella sanalla on myös yleiskielessä pelkästään erikoistunutta käyttöä, joka vain on tuttua suurelle yleisölle. Siten erikoiskielen määritelmällinen oletus, että erikoiskielen sanasto on tuttua ainoastaan alan ammattilaisille, ei maantieteen osalta ainakaan Perussanakirjassa tehtyjen ratkaisujen perusteella täyty. Maantieteen sanaston tutkijan näkökulmasta esimerkiksi *alanko*, *puolipäiväpiiri*, *aavikko* ja *ekvaattori* ovat tasavertaisia maantieteen termejä. Perussanakirjassa niiden välille on kuitenkin tehty erikoistumisaste-ero. *Alangon* kohdalla ero syntyy yleiskieltä tarkemmasta määrittelystä, mutta *ekvaattori* ja *puolipäiväpiiri* ovat molemmat kuviteltuja kartografisia maapalloa kiertäviä ja toisensa leikkaavia viivoja, ja niiden merkitys syntyy pituus- ja leveyspiirien järjestelmästä. *Ekvaattorin* synonyymi *päiväntasaaja* esiintyy joukkotiedotusvälineissä myös tietyn alueen nimenä (erityisesti päiväntasaajan seutu). Erikoistumisaste-eroja on myös johdosten välillä. *Aavikko* on yleiskielinen mutta siitä edelleen johdettu *aavikoitua* maantieteen termi.

Koska rajankäynti yleiskieleen on liu-

kuva, nousee keskeiseksi erikoiskielen elementiksi määritelmä ja määrittelemineen. Vaikka monet maantieteen termit ovat jo 1800-luvulta alkaen laajalle yleisölle tuttuja ja jopa yleiskielemme kuuluvia, niitä voidaan määrittelyn perusteella pitää oman erikoiskielen muodostavana termistönä. Myös Haaralan (1981: 16) mukaan termi on ensisijaisesti »tarkasti määritellyn käsitteen nimitys». Maantieteen termistön käyttäminen ei riitä ammatti-identiteetin ja ammattiryhmän luomiseen, mutta termien määrittely riittää. Termien tarkkaan määrittelyyn pystyy vain maantieteen ammattilainen. 1800-luvulla maantieteen oppikirjojen suomentajat olivat usein suomenkielisen kulttuurin vaikuttajia, mutta he pystyivät kääntämään maantieteen oppikirjoja, koska käsitteiden määritelmät oli luotu valmiiksi erityisesti ruotsinkielisessä oppi- ja tutkimus kirjallisuudessa.

SYNTEESITIEEEN JA SEN LÄHITIEEIDEN TERMISTÖJEN SUHDE

Yleiskielen ja maantieteen erikoiskielen yhteisen sanaston lisäksi maantieteellä on synteesitieteenä yhteistä termistöä myös lähitieteiden kanssa⁵. Maantietoa voidaan sanoa idiografiseksi eli ilmiöitä kuvailevaksi ja maantiedettä sekä idiografiseksi että puhtaiden luonnontieteiden tapaan nomoteettiseksi eli luonnonilmiöitä selittäväksi. Idiografinen synteesitiede ei luo samassa määrin omia teorioita ja tarvitsee teorioidensa ja metodiensa tueksi lähitieteiden teorioita ja metodeja ja siten termistöä. (Laurén, Myking ja Picht 1997: 36–39.) Lähitieteestä sopii esimerkiksi geologia, joka tieteenalana alkoi kehittyä Suomessa samaan aikaan, 1800-luvun loppupuolella, kuin maantiedekin (ks. esim. Rainio 1994: 5).

⁵ Aiemmin mainitsin useille erikoiskielille yhteisistä termeistä.

CD-Perussanakirjassa on 199 käyttöalaltaan geologian termiksi määriteltyä sanaa, esimerkiksi

hiekk '1. pienistä (**geol.**, **rak.** 0,2–2 mm:n) kivennäisrakeista koostuva irtain maalaji, santa; vrt. hieta, hiesu', *jääkausi* '**geol.** aika jolloin laajat alueet maapallosta ovat mannerjäätikön peitossa; vars. kvartaarisesta jääkaudesta, jolloin jää peitti mm. suurimman osan Eurooppaa', *mannerlaatta* '**geol.** mantereen muodostava yhtenäinen graniittimassa', *suppa* 'vars. **geol.** pyöreämuotoinen kuoppamainen laskeuma, joka on syntynyt harjun maa-ainekseen hautautuneen mannerjäälohkareen sulaessa' ja *vulkanologia* '**geol.** tulivuorten tutkimus'.

Tämäkin sanasto on meille tuttua kouluopetuksen ansiosta, sillä maantieteen opetus sisältää nykykoulussakin paljon geologian aineksia, koska geologiaa ei oppiaineena ole erikseen ja geologinen tieto on monien maantieteellisten ilmiöiden ymmärtämiselle välttämätöntä. Muun muassa maankuoren, jääkausien ja tulivuorten tutkimus kuuluu geologian tutkimusalaan, mutta tutkimusten tulokset ja maisemaa luonnehtivat piirteet, jotka ovat näiden ilmiöiden aikaan saamia, kiinnostavat myös maantieteilijöitä ja leimaavat tiettyjä alueita.

Monet geologian termeistä kuuluvat myös maantieteen termistöön sellaisinaan, esimerkiksi *manner*, joka on CD-Perussanakirjassa määritelty sekä maantieteen että geologian termiksi, ja *juuri* (merkityksessä 'vuoren juuri'), joka on määritelty vain geologian termiksi mutta joka kuuluu yhtä lailla myös maantieteen termistöön esimerkiksi kontekstissa »Vuoren ylimmäistä osaa sanotaan kukkulaksi, huipuksi; alempaa osaa juureksi –» (Hallstén 1868: 12).

Geologian termit ovat myös olennaisena osana maantieteen omia termejä ja päinvastoin. Esimerkiksi maannokset eli maaperän pintakerrokset kuvaavat tiettyntyyppisiä maantieteellisiä alueita hyvin olennaisesti. *Podsoli* on CD-Perussanakirjassa määritelty geologian termiksi ja sen merkitys on 'havumetsävyöhykkeessä yleinen niukkaravinteinen maannostyyppi'. *Havumetsävyöhyke*, jossa podsolia esiintyy, on taas määritelty maantieteen termiksi, jonka merkitys on 'pohjoinen havumetsävyöhyke, pohjoisen pallonpuoliskon kasvillisuusvyöhyke, jolle ovat tunnusomaisia havumetsät'.

Synteetitiede hyödyntää lähitieteiden tutkimustuloksia ja termistöä omiin tarpeisiinsa. Vuorovaikutusta on kuitenkin jonkin verran myös toisinpäin. Maantieteen kohdalla erityisesti suhde geologiaan on erikoislaatuinen. Näillä tieteenaloilla on paljon yhteistä, jopa alkuaan yhteinen tieteenhistoria. Geologia on eriytynyt omaksi tieteenalakseen tieteenalojen eriytymisen ja erikoistumisen myötä. Saman kehityksen tuloksena maantieteestä tuli nykyinen synteetitiede.

LOPUKSI

Maantieteen termistön tutkimisen keskeinen kysymys on tieteenalan synteettisyys. Erikoiskielenä ja omana tieteenalanaankin se on joutunut hakemaan oikeutuksensa. Olen edellä esiteltyt rajaamiseen liittyviä ilmiöitä mutten ole vastannut kysymykseen, voidaanko maantieteen termistöä rajata omaksi yhtenäiseksi joukokseen. Nuolijärvi (1999: 12) korostaa, että pyrkimys rajaamiseen on hyvin inhimillistä. Rajaaminen on myös terminologiselle tutkimukselle tarpeen.

Aineistostani näkyy, että monet 1800-luvulla määritellyistä termeistä ovat jo muuttuneet täysin yleiskielisiksi, ja maan-

tieteellisissä yhteyksissä on tarpeen käyttää tarkempia termejä. Maantieteen termistö muodostuu siis yleiskielen ja muiden tieteenalojen sanastosta. Kolmanneksi maantieteellä on jonkin verran myös niin erikoistunutta termistöä, ettei sitä ole otettu yleiskieltä esittelevään CD-Perussanakirjaan. Tällaisia termejä löytyy etenkin uudesta maantieteen termistöstä. CD-Perussanakirjasta puuttuvat esimerkiksi⁶ *akkumulaatoranta* 'materiaalin kasautumisranta', *chapparral* 'piikkipensastokasvillisuus Välimeren ilmastovyöhykkeellä', *geest* 'marskimaa', *haffi* 'maankielekkeen erottama vesialue' — joka esiintyy jo 1800-luvulla — *nunatakki* 'mannerjäestä esiin pistävä kallion tai vuoren jäätön huippu' ja *polje* 'karsimaille esiintyvä ympäristöään matalampi alue'. Tämä termistö on hyvin vierasperäistä.

Rajaamisen ongelmana ei näytäkään olevan muiden tieteiden termistön osuus maantieteen termistössä, sillä tutkimuskohdeiden mukaan rajaaminen voidaan tehdä. Ongelmallisempaa terminologisen tutkimuksen kannalta on maantieteen termistön perusaineiston yleiskielisyys, joka korostuu oppikirjasanaston tarkastelussa. Tyypillisimmillään termit tuovat tekstiin tietyn erikoiskielen merkitykset. Niiden merkitys ei määrydy kontekstissa, vaan ne voidaan ymmärtää vain tuntemalla alan käsitteet. (Karvonen 1995: 157.) Kun raja yleiskielen sanaston ja erikoiskielen sanaston välillä on näin hämärä kuin se maantieteen kohdalla on, lukijat eivät ole tietoisia taustalla olevasta määritelmästä ja termien merkitykset hämärtyvät. Termistön tutkijalle tämä asettaa merkitysten ja käsitteiden osalta haasteen mutta tarjoaa myös mahdollisuuden päästä käsiksi tieteenalan erikoissanastoon. Täsmälliseen merkitykseen maantieteen termistössä on pyritty kuitenkin systemaattisesti 1900-luvulla.

tisesti 1900-luvulla.

Maantieteen termistössä paino on määrittelyn kohdalla. Synteesitieteen erikoiskielisyyden mittariksi ja keskeiseksi määritelmäksi nousee muiden kriteerien edelle määrittelemisen. Määritelmien epätarkkuus näyttää kuitenkin edelleen olevan termistöntutkijan ongelmana. ■

PÄIVI LAINE

Suomen kieli,

Fennicum,

20014 Turun yliopisto

Sähköposti: *paipel@utu.fi*

LÄHTEET

- CD-Perussanakirja* 1997. CD-ROM. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 94. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Edita.
- ERVASTI, VEIKKO – KYTÖMÄKI, JORMA – PAA-NANEN, JUHANI 1995: *Terra nova. Toimiva maapallo. Ihminen ja ympäristö*. Toinen painos. Porvoo: WSOY.
- HAARALA, RISTO 1981: *Sanastotyön opas*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 16. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- 1997: Karpaasit alppimajassa — CD-Perussanakirjan uusista sanoista. — *Kielikello* 1/1997 s. 25–27.
- HALLSTÉN, A. G. J. 1868: *Maantieteen oppikirja*. Seitsemännestä painoksesta suomennettu. Turku: Wilenin ja kumpp. kirjapaino.
- KARIHALME, OILI 1997: Muotoilun teoriasanaston termistymisen. Väitöksenalkajaisesityelmä Vaasan yliopistossa 9. marraskuuta 1996. — *Virittäjä* 101 s. 251–256.
- KARVONEN, PIRJO 1995: *Oppikirjateksti toi-*

⁶ Kaikkien esimerkkien määritelmät on otettu teoksesta Maantiedon sanastoa (1984).

- mintana*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 632. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOIVUSALO, ESKO 1979: Mitä on yleiskieli? – *Virittäjä* 81 s. 216–221.
- LAINÉ, ESKO M. 1999: Daniel Djurbergin maantiede suomeksi. – Daniel Djurberg [1804]: *Geografia alkavillen Samuel Rinta-Nikkolalta* s. ix–xli. Toim. Esko M. Laine. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 736. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAURÉN, CHRISTER – MYKING, JOHAN – PICT, HERIBERT 1997: *Terminologi som vetenskapsgren*. Med bidrag av Anita Nuopponen och Nina Puuronen. Lund: Studentlitteratur.
- LÖYTÖLÄ, RAIJA 1987: Geografiska forskningsrapporter — några aspekter på geografins teknolekt. – *Erikoiskielet ja käännteoria*. VAKKI-seminaari VII s. 25–46. Vaasa: Vaasan korkeakoulu, kielten laitos.
- Maantiedon sanastoa* 1984. Toim. Yrjö Makkonen. Ruovesi: Offset ym.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 1999: Yleiskielen ja erikoiskielten raja — veteen piirretty viiva. – *Terminfo* 4/1999 s. 12–16.
- PELTONEN, PÄIVI 1998: *Luonnonmaantieteen suomenkielisen termistön muotoutuminen ja vakiintuminen*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos.
- RAINIO, HEIKKI 1994: *Vedenpaisumuksesta jääkauteen eli kuinka jääkausiteoria otettiin Suomessa vastaan*. Tutkimusraportti 123. Espoo: Geologian tutkimuskeskus.
- RIKKINEN, HANNELE 1980: Maantieteen asema ja sisällön kehitys Suomen oppikouluissa 1500–1770. – *Terra* 92:2 s. 88–105.
- TIITTA, ALLAN 1994: *Harmaakiven maa. Zacharias Topelius ja Suomen maantiede*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 147. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- 1999: Daniel Djurberg ja koulumaantieteen kehitys. – Daniel Djurberg [1804]: *Geografia alkavillen Samuel Rinta-Nikkolalta* s. 263–279. Toim. Esko M. Laine. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 736. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- VASENIUS, VALFRID 1878–1905: *Suomalainen kirjallisuus 1544–1900. Aakkosellinen ja aineenmukainen luettelo*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 57. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

SENSORI JA KISSA

Reino Helismaan laulussa reissumies kulkee kissa seuranaan. Illan kylmetessä hän löytää aution talon ja päättää yöpyä siinä, vaikka kissa — niin hän arvelee — on häipynyt hiirtä pyydystämään. Ilokseen reissumies huomaa takassa pari hehkuvaa hiiltä, ja ne lämmittävät häntä yössä. Mutta aamulla reissumies yllättyy:

On päällä kylmän tuhan
kissa yötään viettänyt
ja kiilusilmät hehkun loi.
Se, minkä luuli hiillokseksi,
kissa onkin nyt,
kun aamu valon tupaani toi.

— —

(Reino Helismaa, Reissumies ja kissa)